

Hızır ve Ricâlü'l-Gayb Bağlamında Nûh b. Mustafa'nın "el-Kavlü'd-dâl Alâ Hayâti'l-Hadır ve Vücûdi'l-Ebdâl" Adlı Eseri

Abdulbaki Uysal*

Öz

Bu makalede, XVII. asırda yaşamış bir Osmanlı âlim ve mütefekkeri olan Nûh b. Mustafa (ö.1070/1660)'nın, İslâm kültüründe önemli bir yeri olan ve yüzyıllardır tartışılan "Hızır ve Abdâl (Ricâlü'l-gayb)" anlayışını konu alan eserinin tanıtımı yapılmış, müellifin konuya yaklaşımı ve değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hızır, ricâlü'l-gayb, abdâl, gavs, kutub, evtâd, nücebâ, tasavvuf, hadîs.

* D.İ.B Kartal İlçe Müftülüğü, İstanbul/Türkiye, a.bakiuysal@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-8324-8770

Nuh b. Mustafa's Work "el-Kavlü'd-dal Ala Hayati'l-Hadır ve Vücudi'l-Ebdal" in the Context of Hızır and Ricâlü'l Gayb

Abstract

This article is an introduction of a work written by Nuh b. Mustafa (1070/1660), an Ottoman scholar and philosopher who lived in the XVII. century. It is concerned about the sense of "Hızır and Abdal" (Ricalü'l gayb) which has an significant place in Islamic culture and has been discussed for centuries. The editors approaches and evaluations are included.

Keywords: Hızır, ricâlü'l-gayb, abdâl, gavs, kutub, evtâd, nücebâ, sufism, hadith.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "Mûsâ ve Bilge Kul (Hızır)" kıssası İslâmî ilimlerin her alanındaki ilim adamlarının değerlendirmesinin yanısıra, halk arasında dolaşan menkıbelere varana kadar bir çok insanın ilgi odağı olmuş, üzerinde fikir beyan edilmiştir. O, kimine göre yabancı kültürlerden İslâm'a sokulan bir mitoloji, kimine göre peygamber, kimine göre velî, kimine göre de melektir. Hızır, halk inancı içerisinde darda ve sıkıntıda kalanların yardımcısı ve kurtarıcısıdır. O, yer, zaman, mekân, uzaklık, yakınlık gibi ölçülerin dışında bir varlık olarak tasvir edilir.

İslâm'daki velâyet kavramı ise Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932)'nin ortaya koyduğu velâyet düşüncesiyle farklı bir boyuta ulaşarak, âlemin nizâmından sorumlu bir üst sınıf olan Ricâlü'l-Gayb (gayb erenleri) fikrini doğurmuştur. Bu görüş İbnü'l-Arabî (ö 638/1240) tarafından geliştirilmiş ve ondan sonra da pek çok mutasavvıf tarafından kabul gören bir nazariye hâlini almıştır. Ricâlü'l Gayb denilen veliler; kutb, nücebâ, abdâl, evtâd, imâmân, gavs, efrâd, ümenâ, nükebâ vb. isimlerle anılmışlardır.

Birçok ilim adamı gibi, XVII. yüzyılda yaşamış bir âlim olan Nûh b. Mustafa da "*el-Kavlü'd-dâl alâ hayâti'l-Hadır ve vücûdi'l-Ebdâl*" (Hızır'ın Hayatı ve Abdâl'in Varlığına Dâir Görüşler) risâlesiyle, meseleyi ilmî bir disiplin içinde ele almış, konu hakkında ileri sürülen görüşleri büyük bir ustalıkla inceleme ve değerlendirmeye tabi tutmuştur. Nuh b. Mustafa, meselenin nazarî boyutundan ziyade söz konusu şahsiyetlerin hakîkati, varlığı ve yaşamlarını ele alarak konuyu bu ekseninde açıklamaya çalışmıştır.

1. Müellifin Hayatı ve Eserleri

Nuh b. Mustafa'nın hayatından bahseden kaynaklarda onun Amasya'da doğduğu ifade edilmekle beraber ne zaman doğduğu zikredilmemektedir. Anadolu'ya nisbetle er-Rûmî, Konya'da bir müddet müftülük yaptığı için el-Konevî, Mısır'a gidip burada ikamet etmesi sebebiyle el-Mısırî, Hanefi Mezhebi âlimlerinden olduğu için de el-Hanefî nisbeleriyle anılmaktadır. Nûh Efendi, el-Vecdî nâmı ile de mâruftur. Hayatı hakkında biyografi kaynaklarında ayrıntılı bilgi verilmeyen Nûh b. Mustafa, Amasya ve İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra Konya'da müftülük yapmış, Amasyalı Ömer Paşa'nın Mısır'a vali olarak tayin edilmesinin akabinde, onunla beraber Mısır'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Nûh b. Mustafâ'nın, Mısır'da İbn Gânim el-Makdisî'nin (ö. 1004/1596) öğrencisi Abdülkerim es-Sûsî'den fıkıh, Muhammed el-Hicâzî'den (ö. 1035/1624) hadis okuduğu, Hasan b. Ali el-Halvefî vasıtasıyla Halvefî tarikatına intisap ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Nuh Efendi, 22 Zilkade 1070 / 30 Temmuz 1660'da

Kahire’de vefat edip, burada bulunan Karâfetü’l-Kübrâ kabristanlığına defnedilmiştir. Daha sonra kabrinin üzerine büyük bir kubbe yaptırılmıştır.¹

Nûh b. Mustafâ değişik ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır. Özellikle fıkıh ve kelâm alanındaki önemli eserleri yanında tasavvuf, hadis, menâkıb ve edebiyata dâir birçok konuda kitap ve risâleleri mevcuttur. Kütüphane kayıtlarında bulunan, tesbit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

*Netâ’icü’n-nazar fî havâşi’d-Dürer*², *el-Makâsîdü’l-hasene*³, *Umdetü’r-râğibîn fî ma’rifeti ahkâmi imâdi’d-dîn*⁴, *el-Kelâmü’l-mesûk li-beyâni mesâilî’l-mesbûk*⁵, *Fethu’l-celîl alâ abdihi’z-zelîl fî beyâni mâ verede fî’l-istihlâf fî’l-cümü’ati mine’l-ekâvil*⁶, *el-Lüm’a fî âhiri zuhri’l-cümü’a*⁷, *Risâle fî cevâzi’l-iktidâi bi’s-Şâfi’î ve ademi cevâzih*⁸, *el-Kavlü’l-ezhar fî beyâni’l-haccî’l-ekber*⁹, *Eşrafü’l-mesâlik fî’l-menâsik*¹⁰ *es-Seyfû’l-mücezzim li-kitâli men heteke hurmete’l-harâmi’l-muharrem*¹¹, *Fezâilü’l-cihâd*¹², *el-Fevâidü’s-seniyye fî’l-mesâilî’d-diniyye*¹³, *el-Fevâidü’s-sitte aşera fî beyâni’l-meseleti’l-mülak-kabeti bi’s-semaniyye*¹⁴, *Ikdü’l-mercân fî fazli leyleti’n-nısfî mine’s-Şa’bân*¹⁵,

- 1 Bkz. Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî (Muhibbî), *Hülâsâtü’l-Eser fî A’yâni’l-Karni’l-Hâdî Aşar*, cilt IV, Beyrut, Dâru’s-Sadr, t.y., s. 458; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-Ârifin Esmâü’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, nşr. Kâsım Muhammed Recep, cilt VI, İstanbul, Milli Eğitim Matbaası, 1955, s. 498; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, sadeleştiren Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen, cilt I, İstanbul, Meral Yayınları, t.y., s. 416; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin: Terâcîmü Musannifî’l-Kütübi’l-Arabî*, Dımaşk, Matbaatü’t-Terakkî, 1380/1961; Hayreddin Zirikli, *el-Alâm Kâmusi Terâcîmi’l-Eşhuri’r-Ricâl ve’n-Nisâi mine’l-Arab*, cilt VIII, Beyrut, Dârü’l-İlm, 1989, s. 51; Ömer Türker, “Nûh b. Mustafâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt XXXIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 230.
- 2 Osmanlı ulemasından Molla Hüsrev’in (ö. 884/1480) yazmış olduğu *Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri’l-Ahkâm* adlı fıkıh kitabının hâşiyesidir. Bkz. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 860.
- 3 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 991, vr. 3a.
- 4 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 1142, vr. 48-62.
- 5 Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr.652, vr. 42b-45a.
- 6 Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr.652, vr. 42b-45a.
- 7 Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 652, vr. 27a (2742- vr.).
- 8 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1142, vr. 111-114.
- 9 Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 652, vr. 47a (46b-52b vr.).
- 10 Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, nr. 10122-, vr. 3840-.
- 11 Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 652, vr. 105a (105124-a).
- 12 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 782.
- 13 Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 107.
- 14 Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 652, vr. 126129-.
- 15 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1142, vr. 64a (63- 65a).

*el-Makâlâtü'l-kerime fî mâ yecibü ale'l-müteneffili bi't-tahrime*¹⁶, *Matla'u'l-bedr fî fedâili leyleti'l-kadr*¹⁷, *es-Silâtü'r-rabbâniyye fî hukmi men edrake rek'aten mine's-sülâsiyye ve'r-rubâiyye*¹⁸, *Şerhu düâi'l-kunût*¹⁹, *el-Kelimâtü's-şerife fî tenzîhi Ebi Hanîfe ani't-türrâhâtü's-sehîfe*²⁰, *er-Risale fî'l-fark beyne'l-hadîsi'l-kudsi ve'l-Kur'ân ve'l-hadîsi'n-nebevi*²¹, *Tercüme-i Milel ve'n-nihal, el-Fevâidü'l-mühimme fî beyâni iştirâti't-teberrî fî İslâmi ehli'z-zimme*²², *Zübdetü'l-keâm fî mâ yehtâcu ileyhi'l-hâs ve'l-âm fî'l-akâid*²³, *Risâle fî elfâzi'l-küfr*²⁴, *Mürşidü'l-hüdâ fî hakkı ebeveyni'r-resûl*²⁵

Cemîl b. Mustafâ el-Azm (1873-1933), "*Ukûdü'l-cevher*"de müellifin bunlardan başka eserlerinden de bahseder,²⁶ fakat bunların müellife âdiyetinin tesbiti gerekir.

2. el-Kavlü'd-dâl alâ hayâtî'l-Hadır ve vücûdî'l-Ebdâl (Hızır'ın Hayatı ve Abdâl'in Varlığına Dâir Görüşler)

Değişik kütüphanelerde muhtelif yazma nüshaları²⁷ bulunan risâlenin, Ramazân Muhammed Alî es-Saftâvî tarafından tahkikli neşri²⁸ yapılmıştır.

16 Süleymaniye ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 652, vr. 129134-a.

17 Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1142, vr. 65b-66.

18 Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 652, vr. 136a (136144-a vr.).

19 Süleymaniye Ktp., Giresun El Yazmaları, nr. 1026-, vr. 7982-.

20 Süleymaniye Ktp., Reşit Efendi, nr. 1012; Mehmet Ali Aytekin, "Nûh b. Mustafa'nın el-Kalimâtü's-Şerife fî Tenzîhi Ebî Hanîfe Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 19, 2012, s. 203-244.

21 Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 3733, vr. 148b; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 114218/, vr. 185a-186a; Hayati Yılmaz, "Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin er-Risâle fî'l-Fark Beyne'l-Hadîsi'l-Kudsi ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevi Adlı Risâlesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, sayı I/1, 2003, s. 167-178.

22 Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 565; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 571,1/11/1142.

23 Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1427; Nuruosmaniye Ktp., nr. 2150.

24 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1190; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1152/.

25 Nuruosmaniye Ktp., nr. 1210; Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 303.

26 Cemîl b. Mustafâ el-Azm, *Ukûdü'l-Cevher fî Terâcimi Men Lehüm Hamsüne Tasnifen fe Mietün fe Ekser*, cilt I, Beyrut, Matbaatü'l-Ehliyye, 1326/1908, s. 274-279.

27 Bkz. Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 96/2, 38b-58b vr.; Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 652, 49-79 vr.; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 571, 14-44 vr.; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1782, 52-82 vr.; Akseki Halk Kütüphanesi, nr. 232, 79a-111b.

28 Ezher Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir nüsha esas alınarak tahkik yapılmış olup, eserdeki hadis ve haberlerin tahrîci yapılmamıştır. Bkz. Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî, *el-Kavlü'd-dâl alâ Hayâtî'l-Hadır ve Vücûdî'l-Ebdâl*, thk. Ramazan Muhammed Alî es-Saftâvî, Beyrut, Kitâb Nâşirün, 2013.

Nûh b. Mustafa, konumuz olan bu risâleyi yazma sebebini, eserin mukaddimesinde şöyle anlatır: “Kavsûn Câmîi’ndeki²⁹ sohbetimiz esnasında bazı kardeşler (cemaatten bazıları) benden, Hızır (a.s)’ın yaşayıp yaşamadığını, şu anda mevcut olup olmadığını, aynı şekilde abdâl, nücebâ, evtâd, aktâb gibi gayb erenlerinin varlığının gerçek olup olmadığını sormuşlardı. Onlara, ilim ehlinin ortaya koydukları delilleri zikredip, kısa ve öz cevap vererek lehte ve aleyhte olanların görüşlerini aktarmıştım. Daha sonra yine benzer sorularla karşılaşınca, meselenin îzâhı sadedinde bu risâleyi yazmayı uygun gördüm...”³⁰

Risâlede seksenden fazla âlimin görüşü ve eserlerinden faydalanan ve onlara atıf yapan Nûh b. Mustafa, sistematik bir yöntem ile tarafların görüşlerine yer verdikten sonra, “ben de derim ki” ifadesiyle kendi kanaatini ortaya koyar.

Müellif, dokuz bölüme ayırdığı meseleyi, uzunca bir mukaddimede özetledikten sonra ayrıntılarıyla îzâha geçer.

Bu çalışmamızda, müellifin yol haritasını ve fikir dünyasını tanıma açısından öncelikle, müracaat ettiği kaynakları ve ilim adamlarının isimlerini vermeyi uygun gördük. Eserleri zikredilenleri eserleriyle beraber, zikredilmeyenleri ise sadece şahıs ismi olarak belirttik. Daha sonra müellifin yapmış olduğu tasnife uygun bir şekilde başlıklar koyarak konunun ayrıntılarını izah etmeye çalıştık. Hadîs, haber ve rivayetlerin tahriçlerini yaparak asıl kaynaklarıyla karşılaştırıp dipnotlarda izah etmeye gayret gösterdik.

Risâlede İstifâde Edilen Şahıs ve Kaynak Eserler

--İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)³¹, “*el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*”, “*Fethu’l-Bârî*”, “*el-Kavlü’l-müsedded*”

29 Memlûk Emîri Seyfeddîn Kavsûn es-Sâkî en-Nâsîrî (ö.730/1330) tarafından yaptırılan ve açılışını Sultan en-Nâsîr b. Muhammed el-Kalâvun (ö.720/1320)’un yaptığı câmidir. Bkz. Hasan Abdülvehhâb, *Târîhu’l-Mesâcidi’l-Eseriyye fî’l-Kâhira*, cilt I, Kâhire, ed-Dâru’l- Arabiyyetü li’l-Kitâb, 1993, s. 139-142; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcîdü Mısır ve Evliyâühe’s-Sâlihîn*, cilt III, Kahire, el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 2010, s. 189-196.

30 Nûh b. Mustafa er-Rûmî el-Haneîfî, *el-Kavlü’d-Dâl alâ Hayâti’l-Hadîr ve Vücûdi’l-Ebdâl*, thk. Ramazan Muhammed Alî es-Saftâvî, Beyrut, Kitâb-Nâşîrûn, 2013, s. 7.

31 Araştırmalarımız esnasında, Ricâlü’l-gayb konusuyla ilgili İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)’ye isnad edilen, Süleymaniye Ktp., Reşad Efendi, nr. 100/16 kayıtlı “*Risâle fî Ma’rifeti Ricâli’l-Ğayb*” isimli eserin, aslında İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567)’ye ait olduğunu tesbit ettik. Heytemî’nin “*el-Fetâvâ’l-Hadîsiyye*”si içinde yer alan bu kısım, müstakil bir risâle olarak istinsah edilmiş olup, risâlenin bitiminde “*intehâ naklû min fetâvâ’l-hadîsiyye li’bn-i Hacer*” ibaresiyle açıklanmıştır. Kanaatimizce, bu içeriğe dikkat edilmeden, risâlenin baş tarafındaki “*Risâle li ma’rifeti ricâli’l-ğayb li’bn-i Hacer rahimehullâhi teâlâ*” ifâdesine istinâden, “*Askalânî*” olduğu düşünülüp, kütüphane kayıtlarına yanlış kaydedilmiş olmalıdır. Halbuki “İbn Hacer” tabirinden hem “*Askalânî*”, hem de “*Heytemî*” anlaşılabilir ve bunun tetkiki gerekirdi.

---Ebû Mansur İbn Asâkir (ö. 620/1223)

---Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505): "*el-Haberu'd-dâl alâ vücûdî'l-kutb ve'l-evtâd ve'n-nücebâ ve'l-ebdâl*", "*ed-Dürrü'l-mensûr*", "*el-Hakikatü'l-aliyye*", "*en-Nüketü'l-bedîât ale'l-mevdûât*"

---Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): "*el-Müsned*", "*Kitâbü'z-zühd*"

---İbn Ebi'd-Dünyâ (ö.281/894), "*Kitabu'l-evliya*", "*es-Sehâ*"

---Taberânî (ö. 360/971), "*el-Mu'cemu'l-kebîr*", "*el-Mu'cemu'l-evsat*"

---Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö.430/1039), "*Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*"

---el-Beyhakî (ö. 458/1066), "*ez-Zevâid*", "*ed-Delâil*"

---el-Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), "*Müstedrek*"

---Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), "*Nevâdiru'l-usûl*"

---Muhammed b. Hallâl (ö. 311/923), "*Kerâmâtü'l-evliyâ*"

---en-Nevevî (ö. 676/1277), "*et-Tehzib*", "*Şerhu Müslim*"

---Mâverdî (ö. 450/1058) "*Tefsîrü'l-Kur'ân*"

---Darekutnî (ö. 385/995), "*el-Efrâd*"

---Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404), "*Fethu'l-Muğis şerhu Elfiyeti'l-hadis*"

---İbnü's-Salâh (ö. 643/1245)

---İbn Hâtim (ö. 702/1302), "*el-Muammereyn*"

---İbn Kuteybe (ö. 276/889), "*el-Meârif*"

---ed-Demîrî (ö. 808/1405), "*Hayâtü'l-hayevân*"

---Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451), "*Umdetü'l-kârî*"

---Kâdî İyâz (ö. 544/1149)

---Ali b. İbrâhîm el-Hûfî (ö.430/1038)

---el-Buhârî (ö. 256/870), "*es-Sahîh*"

---el-Kirmânî (ö. 786/1384), "*el-Kevâkibu'd-derârî*"

---Molla Hüsrev (ö. 884/1480), "*ed-Dürer ve'l-ğurer*"

Dolayısıyla bu hata, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisindeki (D.İ.A) "Ricâlü'l-gayb" madde-
sinde ve konuyla alakalı yapılan diğer çalışmalarda da aynen tekrar edilmiştir. Bkz. Süleyman
Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", *D.İ.A*, cilt XXXV, s. 82; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Hadisîyye*,
Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1564, 211 vr., s. 212-215; krş. Ahmed b. Muhammed İbn Hacer
el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-Hadisîyye*, Beyrut, Dâru'l Fikr, t.y., s. 230-233.

- İbn Atıyye (ö. 541/1147)
- Beğavî (ö. 516/1122)
- es-Sa'lebî (ö. 427/1035)
- İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), "*el-Menâru'l-münîfi's-sahîh ve'd-daîf*"
- Kurtubî (ö. 671/1273), "*Tefsîr*"
- Ebû Hayyân en-Nahvî (ö. 745/1344), "*Tefsîr*"
- Zemahşerî (ö. 538/1144), "*Tefsîr*"
- Yâfî (ö. 768/1367) "*Ravzü'r-reyâhîn*", "*Kifâyetü'l-mu'tekid*"
- es-Süheyli (ö. 581/1185), "*et-Ta'rîf ve'l-a'lâm*"
- Abdürrezzâk es-San'anî (ö. 211/826-27), "*el-Musannef*"
- Tirmizî (ö. 279/892), "*el-Câmiu's-sahîh*"
- İbn İshâk (ö. 151/768), "*el-Mübtede*"
- İbn Hibbân (ö. 354/965), "*es-Sikât*"
- İbn Şâhîn (ö. 385/996), "*Kitâbu'l-cenâiz*"
- Nesefî (ö. 508/1115), "*el-Akâid*"
- Teftazânî (ö. 792/1390), "*Şerhu'l-Akâid*"
- İbn Adî (ö. 365/976), "*el-Kâmil*"
- Ukaylî (ö. 322/934)
- Abdulkâdir el-Kuraşî (ö. 775/1373), "*el-Înâye bi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye*"
- Ömer b. Abdilber (ö. 463/ 1071), "*et-Temhîd*"
- İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (ö. 956/1549), "*Şerhu Münyetü'l-musallî*"
- İbn Mâce (ö. 273/887), "*es-Sünen*"
- et-Taberî (ö. 310/923), "*el-Mu'cemu'l-evsat*"
- es-Sehâvî (ö. 643/1245)
- İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938)
- Vâkîdî (ö. 207/823)
- İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1302), "*el-Îmâm*"
- Makrîzî (ö. 845/1442), "*İmtâu'l-esmâ*"
- İmam Şâfiî (ö. 204/819), "*el-Ümm*"
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), "*el-Mühezzeb*"

- es-Serrûcî (ö. 710/1310), "Şerhu'l-Hidâye"
---Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021)
---Ebû Arûbe (ö. 318/931), "Târîhu'l-Cezîre"
---Amr el-Cumâhî (ö. 126/744 [?])
---Fakîhî (ö.278/891-92 [?]), "Ahbâru Mekke"
---İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra), "Şerhu'l-Meşârik"
---Kastalânî (ö.923/1517), "el-Mevâhib"
---İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1534)
---Münâvî, (ö. 1031/1622), "Şerhu Câmiu's-sağîr"
---Deylemî (ö. 509/1115)
---İbn Ebî Şeybe (ö. 297/910), "el-Musannef"
---Ebû Ya'lâ (ö. 458/1066)
---Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), "Târîhu Bağdâd"

a. Hızır'ın İsmi, Lakabı, Babasının İsmi ve Zamanı

İlim ehlinin çoğu Hızır'ın insan olduğu hususunda ittifak etmiştir. Bazıları ise, onun istediği zaman insan kılığına giren bir melek olduğunu ileri sürmüştür.

Hızır'ın ismi ve babasının ismi hususunda da değişik rivayetler olmakla beraber genel kabul gören görüşe göre ismi Belyâ b. Melkân'dır.³²

"Hızır" (Arapça 'Hadır', yeşilliği bol) lakabının kullanılması, oturduğu kuru toprağın yeşermesi nedeniyledir. Bu görüşü Ebû Hüreyre'den gelen ve Buhârî'nin naklettiği şu hadis de teyid etmektedir: "Hızır'a bu ismin verilmesi, kuru bir toprak parçasına oturduktan sonra, oturduğu yerin çimenlenip yeşillenmesindedir."³³

Yaşadığı zaman hususunda da farklı görüşler ileri sürülmekle beraber, İbrâhim (a.s) döneminde yaşadığı söylenir. Hızır, aynı dönemde yaşayan Zülkarneyn'e de danışmanlık yapmıştır. Nûh b. Mustafa, bu zamansal ilişkiyi delillendirmek için farklı bilgiler de verir. Meselâ üzerine şerh yazdığı Molla Hüsrev (ö.

32 Sıhhatleri tartışmalı olan rivayetlere göre Hızır, Hz. Âdem'in çocuklarından Kâbil'in oğlu Hazrûn veya Hz. Nûh'un oğlu Sâm'ın torunlarından Belyâ b. Melkân yahut Hz. İshak'ın torunlarından Hazrûn b. Amâyîl'dir. Bunun yanında onun Hz. Hârûn'un soyundan geldiği, isminin Hadır b. Âmiya veya Hadır b. Fir'avn olduğu yahut Kur'an'da adı geçen İlyâs veya Elyesa'nın Hızır'ın kendisi olduğu öne sürülür. Bkz. İlyas Çelebi, «Hızır», *D.İ.A.*, cilt XVII, s. 406.

33 Buhârî, Enbiyâ, 29.

884/1480)’in “*Dürer ve ğurer*”’inden nakilde bulunarak, insanlar arasındaki ilk kucaklaşma *âdetinin* İbrahim (a.s) ile Zülkarneyn arasında, Mekke yakınlarındaki “Ebtah” mevkiinde gerçekleştiğini zikreder.

Müellife göre, eldeki veriler ışığında Zülkarneyn³⁴ bir peygamber değil, velî bir kul ve adaletli bir kraldır. Hızır ise onun ordusunun önünde, ona danışmanlık yapmış bir kişidir. Zülkarneyn’e I. İskender de denilmiştir. Bu durumu, kendisinden neredeyse ikibin yıl sonra gelen ve Hz. Âsâ’nın doğumundan yaklaşık 300 sene önce yaşamış diğer İskender ile karıştırmamak gerekir. Çünkü o bir putpe-restti ve filozof Aristo ona yardımcılık yapmıştı.

b. Hızır’ın Peygamber veya Velî Oluşu

Çoğunluğun görüşüne göre Hızır bir peygamberdir, fakat kendisine müstakil bir şeriat verilmemiştir. Dolayısıyla o bir nebîdir, resûl değildir.³⁵ Bazıları ise onun peygamber değil, Allâh’ın sâlih bir kulu, yani velîsi olduğunda hemfikir-dir. Nûh b. Mustafa, ikinci görüşü savunanların çoğunluğunun mutasavvıflar³⁶ olduğunu belirterek, bunlar arasında Kuşeyrî (ö.465/1072)’nin³⁷ ismini zikreder; kendilerine yetmişmiş olduğu bazı şeyhlerin de aynı kanaatte olduğuna değinir.

Nûh b. Mustafa, bazı “ehl-i bâtın”ın velînin nebîden üstün olduğuna dair dü-şüncesine,³⁸ “hâşâ ve kellâ” sözleriyle tepki gösterir.

34 Kur’an’da kendisine büyük güç ve imkân verildiği bildirilen ve Kehf Sûresi’nde adı geçen kişidir. Hem “Zülkarneyn” olarak bilinen ismi veya lakabı, hem de kim olduğu hakkında tefsirlerde ve diğer kaynaklarda birçok yorum yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *D.İ.A.*, cilt XXXIV, s. 564-566.

35 Nebî ve resûl kavramları için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *D.İ.A.*, cilt XXXIV, s. 257-262.

36 Bu hususta bütün mutasavvıfların da aynı görüşü paylaştığı söylenemez. Meselâ ilk dönem sûfî ve müelliflerinden Serrâc (ö. 378/988) velî olduğunu ileri sürerken, Hücvîrî (ö. 465/1072) ise peygamber der. İbnü’l Arabî’n takipçilerinden Dâvûd-ı Kayserî (ö.751/1350) ise Hızır’ın şeriat getirmemiş bir nebî olduğu ve cismanî bedenle bu dünyada yaşamadığını ileri sürer. Bkz. Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma’*: *İslam Tasavvufu*, haz. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996, s. 217; Hücvîrî, *Keşfü’l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s. 305; Dâvûd-i Kayserî, *Tahkiku Mâi’l-Hayât ve Keşfü Esrâri’z-Zulûmât*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2687/2.

37 Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye fi İlmi’l-Tasavvuf*, thk. Ma’rûf Zerîk-Alî Abdülhamîd Ebu’l-Hayr, Beyrut, Dâru’l-Hayr, 1995, s. 257; krş. Abdülkerîm Kuşeyrî, “*er-Risâle*” *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s. 439.

38 Müellifin “ehl-i bâtın”dan kasdı, “Batınîler” olsa gerektir. Çünkü velâyetin nübüvvetten üstünlüğünü iddia ettiği ileri sürülen ve bu hususta çok sert tepkilere maruz kalan İbnü’l-Arabî ve o çizideki sûfîlerin kanaati “bir nebînin, velâyet yönünün nübüvvet yönünden üstünlüğü” noktasındadır. Yoksa hiçbir velî, nebîlik (peygamberlik) cihetinden nebîden üstün

c. Hızır'ın Hayatta Olup Olmaması

Hızır'ın hayatta olup olmadığına dair tarafların delillerini ortaya koyan Nûh b. Mustafa, yaşadığını ileri süren cumhûrun, şu rivayetleri esas aldığı söyler:

Birincisi: Müslim'in rivayet ettiği Deccâl hakkındaki hadistir. Medîne yakınlarında Deccâl'in karşısına çıkacak ve onu yalanlayacak kişinin Hızır olduğu söylenir.³⁹ Bu görüş, hadîsin açıklamasını yapan İbrahim b. Süfyân'a aittir ki, İbrahim b. Süfyân, İmam Müslim'in kitabını rivayet eden kişidir.

İkincisi: Abdürrezzâk'ın *Musannef* inde geçen ve hadîs râvilerinden Ma'mer b. Râşid'in rivayet ettiği bir haberdir. Bu haberde, seferleri esnasında konaklayıp cemaatle namaz kılmayan bir topluluğun gözlerinin kör olduğu, sonra karşılaştıkları Hızır'ın onlar için dua ederek tekrar gözlerinin açıldığı anlatılır.⁴⁰

İbrahim b. Süfyân ve Ma'mer b. Râşid'in hadîs ilminde "sıka" (güvenilir) olduğunda hadîs âlimleri ittifak etmişlerdir. Bu rivayetler Hızır'ın sağ olduğunun delillerindedir.

Üçüncüsü: İbn İshâk, Hz. Âdem'in vefatından önce çocuklarına Nuh tûfânını haber verip, cesedini tûfandan kurtarıp defneden kimsenin ömrünün uzun olması için dua ettiğini, bu şahsın da Hızır olduğunu rivayet eder.⁴¹ İbn İshâk'ın, sıka bir râvî olduğunu İbn Hibbân *Sikât*'ında⁴² zikretmiş, Şu'be de onun hadîsde "emîru'l-mü'minîn" olduğunu söylemiştir.

Dördüncüsü: İbn Asâkir, İmam Muhammed Bâkir'dan gelen şöyle bir rivayete yer verir: Zülkarneyn bir meleklerle arkadaşlık kurmuş ve ondan ömrünün uzamasını sağlayacak bir tavsiyede bulunmasını istemiştir. Melek ona karanlıklar içinde bulunan "hayat suyu"nu işaret etmiş, Zülkarneyn ve Hızır bu kaynağa ulaşmak için yolculuğa çıkmışlardır. Hızır kaynağa kavuşmuş, Zülkarneyn ise buna muvaffak olamamıştır.⁴³

olamaz. Konuyla ilgili bkz. H. Mustafa Çakmaklıoğlu, «İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri», *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, yıl 9, sayı 21, 2008, s. 213-255.

39 Yahyâ b. Şeref Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *el-Minhâc fî Şerh-i Sahîh-i Müslim*, cilt XVIII, Kahire, Dâru'l-Hayr, 1996, s. 380-381.

40 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-Hadîs*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, cilt V, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, h.1403, s. 168.

41 Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, haz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Muhîbbuddîn el-Hatîb, cilt VI, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, h.1379, s. 434.

42 Muhammed b. Hibbân, *Es-Sikât*, haz. Muhammed Abdulmuîd Hân başkanlığında heyet, cilt VII, Haydarâbâd, Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973, s. 380.

43 Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, thk. Amr b. Çamâra el-Amravî, cilt XVII, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1995, s. 348.

Buhârî'nin bir rivayetinde ise bu suyun (aynû'l-hayât) bir ağacın dibinden kaynadığı, içine düşen her şeyin canlandığı, Hz. Mûsâ'nın balığına da ondan isabet ettiği için dirildiği bildirilmektedir.⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, bu rivayetin merfu' (Hz. Peygamber'e isnad edilen) bir rivayet olmadığını zikretse de⁴⁵, Buhârî'nin bu rivayeti *Sahih*'ine alması ve konu hakkında yorumda bulunmaması, Nûh b. Mustafa'ya göre "dikkate değer bir husustur."

Beşincisi: İbn Adıyy'in *el-Kâmil*'de, Ukaylî'nin ve İbn Asâkir'in de İbn Abbas'dan rivayet ettikleri bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuşlardır: "Hızır ile İlyas, her sene hac mevsiminde buluşurlar. Her biri diğerinin saçını tıraş eder ve şu kelimeleri okuyarak birbirlerinden ayrılırlar: "Allah'ın adıyla Allah'ın dilediği olur. Hayrı ancak Allah gönderir. Allah'ın dilediği olur. Kötülüğü de ancak Allah geri çevirir. Allah'ın dilediği olur. Gelen nimetler Allah'tandır. Allah'ın dilediği olur. İnsanı iyilik yapmaya sevk eden ve kötülükten meneden ancak Allah'ın kuvvetidir. O'ndan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur."⁴⁶

Şu rivayetler de Hızır'ın hayatta olduğuna işaret etmektedir: "Dört peygamber hayattadır. Bunlardan İshâ ve İdrîs semâda, Hızır ve İlyâs ise yeryüzündedir."⁴⁷ "İlyas ile Hızır, her sene Ramazan ayını Beyt-i Makdis'de oruç tutarak geçirirler. Ve her sene haccedip zemzem suyundan bir kez su içerler. İçtikleri bu su, ertesi seneye kadar kendilerine yeter"⁴⁸

Bu rivayetlerin zayıf olduğu noktasında hadîs âlimlerinin görüşlerini zikreden Nûh b. Mustafa, eserin birçok yerinde olduğu gibi burada da hadîs istılahlarına ait bilgiler verir. Zayıf hadîsin mevzu (uydurma) hadîs demek olmadığını, hatta farklı tariklerle (yollarla) gelen muhtelif hadîslerin birbirini takviye ederek sıhhat derecesinin yükseleceğini beyan eder. Bu noktada, zayıf hadîsi mevzû olarak değerlendiren İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerin, diğer ulemâ tarafından sert bir şekilde tenkid edildiğine dikkat çeker.

44 Buhârî, Tefsîr, Sûretü'l-Kehf, 4.

45 El-Askalânî, *a.g.e.*, cilt VI, s. 434.

46 Ebû Ahmed İbn Adî, *El-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvîd-Abdulfettâh Ebû Sünne, cilt III, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, s. 175; Ebû Ca'fer el-Ukaylî, *Ed-Duafâu'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emin el-Kal'acı, cilt I, Beyrut, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984, s. 224; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, cilt XVI, s. 427.

47 El-Askalânî, *a.g.e.*, cilt VI, s. 434.

48 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, cilt XVI, s. 428; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Târîhu Beyti'l-Makdis*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.y., s. 51.

d. Hz. Peygamber Zamanında ve O'nun Vefâtı Anında Hızır'ın Varlığı

İbn Ebî Adî, Beyhakî ve İbn Asâkîr gibi âlimlerin değişik senetlerle Enes b. Mâlik'den rivayet ettikleri hadiste, bir gün Resûlullah mescidde iken arkadan gelen bir ses işitti. O sesin sahibi şöyle dua ediyordu: "Allâhım, korktuğum şeylerden kurtulmak için bana yardım eyle." Bunun üzerine Allâh'ın Resûlü: "Keşke biraz daha dua etse" dedi. O şahıs: "Allâhım, Salihlere verdiğin şevki bana da tattır", diye duasına devam etti. Resûlullah (s.a.s) bana şöyle emir verdi: "Ey Enes! Git ve ona de ki: Resûlullah (s.a.s) sana selam söylüyor 'benim için istiğfarda bulunsun' diyor." Enes o adamın yanına gitti ve kendisine söyleneni aktardı. Adam dedi ki: "Ey Enes! Sen Resûlullah (s.a.s)'in elçisi misin?" Enes: "Evet" dedi. Adam: "Ey Enes! Git ve Allâh'ın elçisine de ki: Hızır sana selam ediyor. Allâh, Ramazan ayını diğer aylara göre daha üstün kıldığı gibi seni de diğer peygamberlere üstün kıldı. Cuma gününü diğer günlere üstün kıldığı gibi, ümmetini de diğer ümmetlere üstün kıldı."⁴⁹

İbn Ebî Hâtim'in Hz. Ali'den, Beyhakî'nin ise Enes b. Mâlik'den ve başka kaynaklarda da rivayet edilen diğer bir olay şöyledir: Resûlullah (s.a.s) dâr-ı bekâya irtihâl edince sahâbeleri onun naaşının etrafını çevrelediler. Yanı başında toplanıp ağlamaya başladılar. O sırada kır sakallı, iri yapılı, parlak yüzlü bir adam gelerek cemaatin omuzlarına basa basa ilerledi ve Resûlullah'ın naaşının yanına gelip ağladı. Sonra Resûlullah'ın sahabelerine dönerek şöyle dedi: "Allah katında her musibetin bir tesellisi vardır. Kaybedilen her şeyin bir karşılığı vardır. Yok olan her şeyin bir bedeli vardır. Allah'a yönelin ve rağbetiniz O'na olsun. Sizi imtihan etmekte iken dahi gözetim altında tutmaktadır. Dikkatli olun". Böyle dedikten sonra o adam gitti. Sahabeler birbirlerine: "Şu adamı tanıdınız mı?" diye sordular. Ebû Bekir ve Ali (r.a): "Evet o, Allâh'ın Resûlü'nün kardeşi Hızır peygamberdir," dediler.⁵⁰

Müellif Nûh b. Mustafa, bu bölümdeki hadislerin de zayıf olduğu tenkidine karşılık Hâfız Sehâvî'den naklen, "farklı yollarla gelen birden çok zayıf hadis için mevzu (uydurma) hükmü verilmesinin doğru olmadığı"nı yineler.

49 İbn Adî, *El-Kâmil*, cilt VII, s. 196; Ebû Bekir el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîa*, cilt V, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1405, s. 423; İbn Asâkîr, *Târihu Dimâşk*, cilt XVI, s. 422-423; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. Avdullâh b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, cilt III, Kahire, Dâru'l-Harameyn, t.y., s. 255.

50 Ebû Muhammed b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânîl-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tîb, cilt III, Riyad, Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, h.1419, s. 832; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, cilt IV, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, s. 99; et-Taberânî, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1413, s. 366;

e. Sahâbenin Hızır Hakkındaki Sözlere

İbn Şâhîn *Kitâbu'l-cenâ'iz*'de naklettiğine göre Muhammed b. Aclân, Muhammed b. Münkedir'den rivayet ederek dedi ki: Hattâb oğlu Ömer bir cenaze namazını kılmakta iken gizliden bir ses işitti. O ses şöyle diyordu: "Ey Ömer, Allâh sana merhamet etsin. Acele etmeden namaza kavuşalım". Ömer, safa yetiştinceye kadar onu bekledi ve onun cenaze için şöyle dua ettiğini söyledi: "Allâh'ım, eğer sen buna azap edersen, doğrusu bu sana çok isyan etmiştir. Eğer bunu bağışlarsan doğrusu bu senin rahmetine muhtaçtır". Cenaze defnedilirken de ona şöyle dedi: "Ey şu mezara giren kişi! Eğer sen yönetici, vergi memuru, hazine bekçisi, kâtip yahut polis değil isen, sana ne mutlu!" Hz. Ömer dedi ki: "Şu adamı yakalayıp getirin de onun namazını, sözlerini ve kim olduğunu soralım". Böyle deyince adam hemen kayboluverdi. Ardı sıra baktıklarında ayak izinin bir zirâ' uzunluğunda olduğunu gördüler. Hz. Ömer: "Vallâhi bu, Hz. Peygamberin kendisinden bahsetmiş olduğu Hızır peygamberdir." dedi.⁵¹

İbn Ebî'd-Dünyâ, Muhammed b. Yahyâ kanalıyla Alî b. Ebî Tâlib'den şu sözü nakleder: "Bir ara Ka'be'yi tavaf ediyordum. Ka'be'nin örtüsüne tutunmuş bir adam gördüm, şöyle duâ ediyordu: "Ey herkesin duasını işiten, ey dilekte bulunanların dileklerine icabet eden, ey ısrarla temennide bulunanlardan bıkip usanmayan! Affının serinliğini, rahmetinin tatlılığını bana nasîb et". Ona şöyle dedim: "Allâh seni bağışlasın, şu duanı bir daha tekrarlar mısın? Ben de o şekilde duâ edeyim. Adam şöyle dedi: "Her namazın arkasından bu duayı oku, Hızır'ın nefsi elinde bulunan Allâh'a yemin olsun ki bu duayı okuyan kimsenin günahları gökteki yıldızlar kadar ve yeryüzündeki çakıl taşları kadar da çok olsa, bir göz açıp kapayınca kadar bütün günahları bağışlanır."⁵²

Beyhakî'nin *ed-Delâil*'de ve İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil*'inde yer alan bir rivayette, Abdullah b. Ömer alış veriş yapan iki kişiye şahid olmuştu. Bunlardan bir tanesi aşırı şekilde yemin ediyordu. O esnada yanlarına yaklaşan bir adam, yemin eden o kişiye öyle güzel nasihatte bulundu ki, bu durum İbn Ömer'in çok hoşuna gitti. Sonra o adamın yanına yaklaşarak, "Ey Allâh'ın kulu!

Muhammed b. İdris eş-Şâfî, *el-Müsned*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1400, s. 361; Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, cilt II, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, s. 211.

51 El-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvîd, cilt II, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1415, s. 270.

52 El-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, cilt II, s. 271; ayrıca bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, cilt V, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002, s. 190; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, cilt XVI, s. 425; İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, cilt I, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1986, s. 332.

Bu söylediklerini bana tekrarlar mısınız?" dedi. Adam, "Allâh neyi takdir etmişse o olur", diyerek söylediklerini tekrarladı, İbn Ömer de bunları ezberledi. Sonra adam yürüdü ve ayağını mescide atmasıyla birlikte kayboldu. İbn Ömer, bu şahsın Hızır olduğunu söylemiştir.⁵³

Bu rivayetleri değerlendiren İbn Hacer el-Askalânî'nin, "Râvîler Hızır'ın varlığına kesin olarak inanmaktadırlar." sözüne karşılık, Nûh b. Mustafa: "Ben de derim ki, bu inanç ancak Allâh'ın tevfiğiyle gerçekleşir." diyerek ilâhî takdir ve yardıma vurgu yapar.

f. Diğer Ulemâ ve Sâlihlerin Hızır Hakkındaki Sözlere

Ulemâ ve sûfilerin çoğunluğu, Hızır'ın hâlihazırda aramızda ve hayatta olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü ilmî delillerin yanı sıra, onu gördüğünü, onunla buluşarak kendisinden ilim aldığını, aralarında sorulu cevaplı muhâvere geçtiğini söyleyenler, şerefli ve hayırlı yerlerde bulunduğunu nakledenler sayılmayacak kadar çok, gizlenmeyecek kadar meşhurdur.

Nûh b. Mustafa, İmam Yâfiî (ö. 768/1367) 'nin "*Ravdu'r-reyâhîn*"⁵⁴ isimli eserinden nakille şu olayı anlatır: Bir grup fukahâ, İzzeddîn b. Abdüsselâm (ö. 660/1262)'a Hızır'ın hayatta olup olmadığını sordular. Onlara, "eğer size İbn Dakîk el-îd (ö.702/1302) onu gördüğünü söyleseydi, kabul ve tasdik eder miydiniz?" diye sordu. Onlar da "elbette kabul ederdik" dediler. Bunun üzerine Abdüsselâm şu cevabı verdi: "Allâh'a yemin olsun ki, İbn Dakîk el-îd'den daha faziletli yetmiş tane siddîk o nu gözleriyle gördüklerini söylemişlerdir."⁵⁵

53 Müellifin, Beyhakî'nin *ed-Delâil*'inde diye naklettiği rivayeti bu kaynakta bulamadık, ancak *Şuabu'l-İman* da yer almaktadır. Bkz. el-Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, thk. Abdul'âlî Abdulhamîd Hâmîd - Muhtâr Ahmed en-Nedvî, cilt VI, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2003, s. 489; İbn Ebî Hâtîm'in rivayetindeki Abdullah İbn Ömer değil, Abdullah İbn Sahr'dır. Bkz. İbn Ebî Hâtîm, *ec-Cerh ve't-Ta'dil*, Haydarâbâd, Meclisü Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, cilt V, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1952, s. 85.

54 Ebû Muhammed Affüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (ö. 768/1367). Meşhur âlim ve Kâdiriyye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusu. *Ravzü'r-Reyâhîn fî Hikâyati's-Sâlihîn*, sûfi tabakâtına dâir eseridir. Bkz. Süleymân el-Yâfiî, *Ravzü'r-Reyâhîn fî Hakâyâ's-Sâlihîn*, thk. Muhammed İzzet, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y., s. 403.

55 Kısaca "el-İzz" diye tanınan Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262/), meşhur Şâfiî fakihidir. Kendi öğrencilerinden İbn Dakîk el-îd'in verdiği "sultânülulemâ" ve "şeyhülislâm" lakaplarıyla da anılmaktadır. İzzeddîn b. Abdüsselâm, yukardaki Hızır rivayetinin aksine, "*Risâle fî Beyâni Hakikati'l-Gavs ve'l-Evtâd*" adıyla ricâlû'l-gayb anlayışına bir reddiye yazmış, dolayısıyla "Hızır" hakkındaki görüşünün "abdâl" hakkında olumlu olmadığını ortaya koymuştur. Risâle için bkz. İzzeddîn b. Abdüsselâm, *Risâle fî Beyâni Hakikati'l-Gavs ve'l-Evtâd*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5407/1.

Yakûb b. Süfyân *Târîh*'inde, İbn Arûbe *Târîh*'inde ve Ebû Nuaym da *Hilye*'de Reyâh b. Ubeyde'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Ömer b. Abdülaziz'in ellerine tutunarak yürüten bir adam gördüm. Yanından ayrıldıktan sonra, Ömer b. Abdülaziz'e: "Az önce senin ellerine tutunan adam kimdi?" diye sordum. O, "Sen onu gördün mü yâ Reyâh? dedi. Ben, evet deyince Ömer şöyle dedi: "Ben seni sâlih bir insan olarak bilirim. Gördüğün o adam, kardeşim Hızır'dır, benim ilerde âdil bir idareci olacağına müjdelemeye gelmiş."⁵⁶

Ebû Zür'a, İbn Maîn, İmam Nesâî, İbn Hıbbân gibi âlimler Reyâh b. Ubeyde'den övgüyle söz etmişler ve onun sağlam ve güvenilir birisi olduğunu bildirmişlerdir. İbn Hacer el-Askalânî, "Hızır konusunda bu rivayetten daha iyi ve sağlamına rastlamadım."⁵⁷ demiştir. Ömer b. Abdülaziz hususunda ise ümmetin icmâi oluşmuş, onun âbidliği, zâhidliği, adâleti dillere destan olmuştur. Enes b. Mâlik, onun halifeliğinden önce arkasında namaz kılmış ve "Namazı Hz. Peygamber'in namazına benzeyen onun gibi kimse görmedim." demiştir. Ahmed b. Hanbel ise onu, "ilk yüz yılın müceddidi (yenileyicisi)" olarak nitelendirmiştir.

Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* ve Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin *Tabakât*'inden da değişik nakillerde bulunan Nûh b. Mustafa, Hızır'la karşılaşmış görüşenlerin sayılamayacak kadar çok olduğunu tekrarlar, bu konudaki rivayetlerin "manevî tevâtür" derecesine ulaşmış olduğunu vurgulayarak, konuyu şu hatırlatma ile bağlar: "Eğer Hızır bir peygamberdir dersek, o tıpkı İsâ (a.s.)'ın nüzulünde olacağı gibi Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şeriatına tâbidir. Şayet kendisine verilmiş bir şeriat varsa onun hükmü kaldırılmıştır. Hızır bir melektir dersek, o zaman kendisine özel bir durumu vardır. Eğer Hızır bir velîdir dersek, kendisi ictihad ehliyse ictihad eder, aksi takdirde dört mezheb imamından birisine tabi olur. Allâh en iyisini bilir."

g. Hızır'ın Yaşamadığını İleri Sürenler

Hızır'ın vefat ettiğini ileri sürenler Kitap'tan, sünnetten ve aklî olarak deliller getirmişlerdir.

Kur'an'dan delil, "*Senden önce hiçbir insana ölümsüzlük vermedik...*"⁵⁸ ayetidir. Bu ayet hiçbir insanın yeryüzünde kalıcı olmadığını bildiriyor. Hayatta

56 Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve'l-Târîh*, thk. Ekrem Dıyâ el-Umerî, cilt I, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981, s. 577; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el- İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l- Asfiyâ*, cilt V, Kahire, Dâru's-Saâde, 1974, s. 254.

57 el-Askalânî, *el-İsâbe*, cilt II, s. 278.

58 Enbiyâ, 21/34.

olduğunu ileri sürenler ise elbette Hızır'ın da vefat edeceğini fakat uzun ömürlü olup, Deccâl'in çıkışına kadar yaşayacağını söyleyerek itirazda bulunmuşlardır.

Sünnetten delillerini şu dört hadîs üzerine temellendirirler:

Birincisi: Abdullah b. Ömer'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.s) hayatının sonuna doğru şöyle dedi: "Bu gece hakkında ne düşünüyorsunuz? Doğrusu yüz seneye kadar bu gün yeryüzünde bulunan kimselerden hiçbiri sağ kalmayacaktır."⁵⁹

Hızır'ın hayatta olduğunu savunanlar bu hadîsin diğer rivayetlerle tahsis olduğunu veya Hızır'ın o esnada deniz üzerinde olduğuna dair başka bir rivayeti esas alarak yeryüzünde bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.

İkincisi: Resûlullah (s.a.s) buyurmuştur ki: "Allâh, Mûsâ'ya rahmet eylesin. Ne olurdu sabretseydi de Allah, onların haberlerini bize anlatsaydı."⁶⁰ Şayet yaşasaydı, sahabenin bazı ileri gelenleriyle arkadaşlığı olur ve benzer şeyler onlar arasında da yaşanırdı dediler. Muârizlar ise Resûlullâh'ın bu temennîsinin Mûsâ (a.s) için olduğunu, bir başkasının Mûsâ (a.s) ile kıyaslanamayacağını söylemişlerdir.

Üçüncüsü: Bedir savaşı esnasında Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbine dua edip yardım isterken, kâfirlere karşı takviye beklerken şöyle demişti: "Allah'ım, şu küçük topluluğu helak edersen artık bundan sonra yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmaz."⁶¹ Eğer Hızır, o zaman hayatta olsaydı Hz. Peygamber'in sancağının altında durması, onun için makamların en şerefli ve gazaların en muazzamı olurdu. Fakat gelip te o sancağın altına girmedi. Bu da onun o zaman hayatta olmadığını gösteriyor.

Nûh b. Mustafa, ben de derim ki: "Allah, zaten kâfirlerin Müslümanlar üzerine tahakkümüne izin vermemiştir..." diyerek kendi kanaatini ortaya koyar.

Dördüncüsü: İbn Abbas'ın rivayetinde: "Allâh, gönderdiği peygamberlerin hepsinden şöyle söz aldı: 'Eğer Muhammed'i gönderdiğimde sen sağ isen ona inanıp yardım edeceksin'. Yine Allâh, gönderdiği peygamberlerin hepsine, ümmetlerinden şöyle söz almalarını da emretti: Eğer siz hayatta iken Muhammed peygamber olarak gönderilirse, ona inanıp yardım edin."⁶² Hızır, eğer peygamber ya da veli ise, mutlaka bu ahdin kapsamına girmiştir. Eğer Resûlullah'ın zamanında hayatta olsaydı onun için en güzel durum, gelip Resûlullah'ın önünde du-

59 Buhârî, İlim, 116.

60 Buhârî, İlim, 122.

61 En-Nevevî, a.g.e., cilt XII, s. 433.

62 İbn Kesîr, *Teşîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, cilt II, Riyad, Dâru Taybe, 2002, s. 68.

rup Allah'ın indirmiş olduğu hükümlere iman etmesi ve düşmanlarının kendisine kötülük yapmalarına fırsat vermemek için yardım etmesi olacaktı. Bu noktada hiçbir sahih rivayet gelmemiştir.

Buna verilen cevapta denilmiştir ki: “Daha önce zikredildiği gibi zayıf da olsa bu konuda birçok haber ve rivayet gelmiş ve bunlar birbirini kuvvetlendirerek “mânevî tevâtür” derecesine ulaşmıştır. Hızır'ın Hz. Peygamber'le buluşmaması meselesine gelince, burada asıl olan îmandır. Tıpkı o dönemde Necâsî'nin, Yemen halkının ve Arapların çoğunun Hz. Peygamber'i görmeden îman etmeleri gibi.”

Nûh b. Mustafa burada, Hızır'ın hayatta olmadığını iddia eden İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Ebu'l-Hattâb b. Dıhye'nin isimlerini vererek bu şahısların tutarsızlıklarına dair örnekler verir. Ebu'l-Hattâb b. Dıhye'nin daha sonra bu görüşünden vazgeçtiğini nakleder.

h. Aktâb, Evtâd, Nücebâ ve Abdâl'in Varlığı

Nûh b. Mustafa, bu son bölümde “Ricâlü'l-gayb” diye tabir olunan, kendilerine Allah tarafından bir takım görevlerin verildiği, belirli bir hiyerarşi içinde vazife yapan, kutub, ğavs, evtâd, nücebâ, abdâl vb. şekillerde isimlendirilen gayb erenlerinin varlığından bahseder ve bunlara delâlet eden onlarca rivayete yer verir. Bunların sıhhatleri hakkındaki tartışmaları ortaya koyar. Biz burada, benzer ve tekrarlarını çıkarıp, fazla ayrıntıya girmeden aşağıdaki rivayetleri zikretmeyi uygun gördük.

1. Ahmed b. Hanbel, Şurayh b. Ubeyd'den rivayet etmiştir: Hz. Ali Irak'ta iken yanında Şam ehlinden bahsedildi ve “Ey müminlerin emîri! Onlara lanet oku.” denildi. Hz. Ali: Hayır! Ben Hz. Peygamber'in (s.a.s) şöyle buyurduğunu işittim: “Abdallar Şam'da bulunurlar. Onlar kırk kişidirler. Onlardan biri ölürse Allah onun yerine bir başkasını getirir. Onların (duaları) sebebiyle yağmura kavuşulur ve düşmana karşı yardım gelir. Şam ehlinden azap, onların (duaları) sebebi ile kaldırılmıştır.”⁶³
2. İbn Ebi'd-Dünyâ, Hasan-ı Basrî'den: “Ümmetimin abdalları ne çok namaz kılmakla ne çok oruç tutmakla ne de çok sadaka vermekle cennete gireceklerdir. Onların cennete girişleri Allâh'ın rahmeti, nefislerinin sehâveti ve gönüllerinin selâmetiyle olacaktır.”⁶⁴

63 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, cilt I, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1991, s. 112.

64 Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitabu'l-Evliya*, thk. Mecdi es-Seyyid İbrahim, Kahire, y.y., t.y., s. 66.

3. Abdullah b. Mes'ûd'dan: "Ümmetimden kırk kişi Hz. İbrahim'in kalbi üzere bulunur. Onların duaları vesilesiyle Allâh yer ehlinde (belâları) defeder. Bunlara abdâl denilir. Onlar bu dereceye ne namazları, ne oruçları, ne de sadakaları sebebiyle ulaşmışlardır. Ashâb: Ne ile ulaştılar bu dereceye? diye sorduklarında, Resûlullah (s.a.s): "Cömert olmaları ve müslümanlara nasihat etmeleri sebebiyle" buyurmuştur.⁶⁵
4. İbn Ömer'den, Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "Her devirde ümmetimin hayırlıları beş yüz kişidir. Abdâl kırk kişidir. Abdâllardan birisi ölürse Allâh onun yerine beş yüzlerden birisini koyar. Beş yüzler ve kırklardan hiçbir eksilme olmaz. Ashâb: Ey Allah'ın Resûlü! Bunların amellerini bize haber verir misin? dediler. Resûlullah (s.a.s): "Onlar kendilerine zulmedenleri affederler, kendilerine kötü davrananlara iyi davranırlar, Allâh'ın kendilerine verdiği şeylerde başkalarına pek cömert davranırlar."⁶⁶
5. Ubâde b. Sâmit'ten, Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "Bu ümmetten abdâl otuz kişidir. Hepsinin kalbi Hz. İbrahim'in kalbi üzerindedir. Onlardan biri öldüğünde Allâh onun yerine başka birini koyar."⁶⁷
6. Enes b. Mâlik'den rivayetle Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "Abdâllar kırk erkek ve kırk kadındır. Erkeklerden her ne zaman biri ölürse Allâh bir başkasını onun yerine geçirir. Kadınlardan her ne zaman biri ölürse Allâh bir başkasını onun yerine geçirir."⁶⁸
7. Mü'minlerin annesi Ümmü Seleme'den rivayetle Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "Bir halifenin ölümü sırasında ihtilaf olacak. O sırada Medîne ehlinde bir adam kaçarak Mekke'ye gidecek. Mekke ehlinde bir kısmı ona gelecek ve onu istemediği halde (evinden) çıkaracaklar. Rûkn ile Makâm arasında ona bey'at edecekler. Onlar için (ortadan kaldırmak) Şam'dan bir ordu gönderilecek. Ordu Mekke ile Medîne arasında bir yer olan Beydâ denilen yerde yere batırılacak. İnsanlar bu (olağanüstü) durumu görünce Şam'ın abdâli ve Irak halkının velîleri ona gelip bey'at ederler."⁶⁹

65 Et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi, cilt X, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, t.y., s. 181 (h. no:10390).

66 El-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, cilt I, Kahire, Daru'r-Reyhân li't-Türâs, t.y., s. 8.

67 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, cilt VI, s. 322.

68 Muhammed b. Hallâl, *Kerâmâtü'l-Evliyâ*, thk. Üsâme eş-Şerif, Beyrut, Şirketü Dâri'l-Meşâri', 2007, s. 21.

69 Süleyman b. el-Eş'âs Ebû Davûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Davûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, ta'likât Kemâl Yûsuf el-Hût, cilt II, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1988, s. 510 (h.no:

8. Hatîb el-Bağdadî (ö.463/1071)'nin *Târihu Bağdad*'ında Kettânî'ye (ö.322/934) atfedilen rivayetlerden birinde şu bilgiler yer almaktadır: “Nükabâ üç yüz, nücebâ yetmiş, büdelâ kırk, ahyâr yedi, umed dört ve gavs bir kişidir. Nükabâ Mağrib'de, nücebâ Mısır'da, abdâl Şam'da, ahyâr yeryüzünde seyahat etmekte, umed yerin dört yanında (kuzey, güney, doğu, batı), gavs ise Mekke'dedir. Halkın ihtiyacı ortaya çıktığında önce nükabâ, sonra nücebâ, sonra abdâl, sonra ahyâr, sonra umed Allah'a niyazda bulunurlar ve dualarına icabet edilinceye kadar istemeye devam ederler. Aksi halde gavs, Allâh'a niyazda bulunur ve duasına icabet edilinceye kadar istemeye devam eder.”⁷⁰

Nûh b. Mustafa, Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815-16)'nin: “Her kim günde on defa bunu okursa abdâllar divânında yazılır” dediği şu duâ ile risâleyi bitirir: “Allâhım! Ümmet-i Muhammed'in durumunu ıslah eyle, Allâhım! Ümmet-i Muhammed'in sıkıntılarını gider, Allâhım! Ümmet-i Muhammed'e merhamet eyle.”⁷¹

Sonuç

Kur'an'da insanların ibret alması için anlatılan kıssalardan birinde, Hz. Mûsa ile, kim olduğu açıklanmayan, “kullarımızdan bir kul” ifadesiyle tanımlanan bilge bir şahsiyetin serüveni anlatılır. Hz. Mûsa ile buluşan ve sadece Allah tarafından kendisine ledün ilmi verilen kul'un anlatıldığı, içinde pek çok sırrı barındıran bu kıssa ile ilgili kaynaklarda ilim adamlarının, tasavvuf erbâbının sayısız yorumları bulunur. Yine İslâm düşüncesinde, özellikle de mutasavvıflar arasında “Ricâlü'l-gayb” olarak bilinen, âlemin manevî düzeninin sağlanmasına yardımcı olan, kendilerine Allah tarafından bir takım güçler bahşedilmiş, herkes tarafından tanınmayan, seçkin velî kullar bulunduğuna inanılır. Bunlar belirli bir merâtip içerisinde hareket ederler. Bu hiyerarşik yapıda bulunanlar gavs, kutb, nücebâ, abdâl, evtâd, imâmân, efrâd, ümenâ, nükebâ gibi isimlerle anılmışlardır. Bunların varlıklarının gerçek olup olmadıkları, şayet var iseler fonksiyonlarının ne olduğu hususu, konunun savunanları ve reddedenleri tarafından şiddetli bir şekilde tartışılmıştır.

4286); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, cilt VI, s. 316; Ahmed b. Ali Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebi Ya'lâ el-Mevsili*, thk. Hüseyin Selîm Esed, cilt XII, Beyrut, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1989, s. 370 (h.no: 6940).

70 El-Bağdadî, *Târihu Medîneti's-Selâm (Târihu Bağdâd)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, cilt III, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001, s. 75-76.

71 El-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, cilt VIII, s. 366.

XVII. yüzyılda yaşamış Osmanlı alimlerinden Nûh b. Mustafa, telif etmiş olduğu "*el-Kavlü'd-dâl alâ hayâti'l-Hadır ve vücûdi'l-Ebdâl*" (Hızır'ın Hayatı ve Abdâl'in Varlığına Dâir Görüşler) risâlesiyle bu tartışmaya katılmış, tarafların görüşlerini tafsilatıyla ortaya koymuştur. Nûh b. Mustafa, hazırladığı bu eseri, Hızır'ın hayatta olduğu ve "abdâl" yani gayb adamlarının da varlığının gerçek olduğu tezi üzerine oluşturmuştur. Araştırmacı bir ilim adamı kimliğiyle birçok kaynaktan istifade eden müellif, eldeki hadîs, haber ve rivayetleri mâhir bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Nûh b. Mustafa, kendi görüşünün cumhûrun (çoğunluğun) görüşü olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Ona göre eldeki rivayetlerin çoğunluğu zayıf olsa dahi, farklı tarîklerle (yollarla) geldiği için birbirini takviye ederek kuvvet kazanmış ve "manevî tevâtür" halini almıştır. İlmî delillerin yanı sıra, ayrıca sayılamayacak çokluktaki tanıklar da bu meselenin gerçekliğini ifade eden en güçlü kanıtlardandır.

Kaynakça

Abdülvehhâb, Hasan, *Târîhu'l-Mesâcidi'l-Eseriyye fî'l-Kâhira*, Kâhire, ed-Dâru'l-Arabîyyetü li'l-Kitâb, 1993.

El-Askalânî, Ahmed b. Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, haz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî- Muhibbuddîn el-Hatîb, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, h.1379.

_____, *el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvîd, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1415.

El-Azm, Cemîl b. Mustafâ, *Ukûdü'l-Cevher fî Terâcimi Men Lehüm Hamsûne Tasnîfen fe Mietün fe Ekser*, Beyrut, Matbaatü'l-Ehliyye, 1326/1908.

Bağdatlı İsmail Paşa, Babanzade, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, nşr. Kâsım Muhammed Recep, İstanbul, Milli Eğitim Matbaası, 1955.

El-Beyhakî, Ebû Bekir, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1405.

_____, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

_____, *Şuabu'l-Îmân*, thk. Abdul'alî Abdulhamîd Hâmid-Muhtâr Ahmed en-Nedvî, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

El-Buhârî, İsmail b. İbrahim, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Beyrut, Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2002.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, sadeleştiren Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul, Meral Yayınları, t.y.

Çelebi, İlyas, "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Dâvûd-i Kayserî, *Tahkîku Mâi'l-Hayât ve Keşfü Esrâri'z-Zulümât*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2687/2.

Ebû Dâvûd, Suleyman b. el-Eş'âs, *Sünenü Ebî Davûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, ta'likât Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1988.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Beyrut, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1989.

El-Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-Târih*, thk. Ekrem Diyâ el-Umerî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1981.

El-Hanefî, Nûh b. Mustafa er-Rûmî, *el-Kavlü'd-Dâl alâ Hayâti'l-Hadır ve Vücûdî'l-Ebdâl*, thk. Ramazan Muhammed Alî es-Saftâvî, Beyrut, Kitâb-Nâşirûn, 2013.

Hatîb el-Bağdadi, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

_____, *Târihu Medîneti's-Selâm (Târihu Bağdâd)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001.

Hücvîrî, Ebü'l-Hasan, *Keşfü'l-Mahcûb : Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Ulu-
dağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014.

İbn Adî, Ebû Ahmed, *El-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdul-
mevcûd-Ali Muhammed Muavvid-Abdulfettâh Ebû Sünne, Beyrut, Dâru'l-Kü-
tûbi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım, *Târihu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğamâra el-Amravî,
Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ânîl-Azîm*, thk. Es'ad Mu-
hammed et-Tîb, Riyad, Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, h.1419.

_____, *ec-Cerh ve't-Ta'dîl*, Haydarâbâd, Meclisü Dâirati'l-Meârifi'l-
Osmâniyye, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952.

İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebubekr Abdullah b. Muhammed, *Kitabu'l-Evliya*, thk.
Mecdi es-Seyyid İbrahim, Kahire, y.y., t.y.

İbn Hacer el-Heytemi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, *el-Fetâvâ'l-Hadî-
siyye*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.

İbn Hallâl, Muhammed, *Kerâmâtü'l-Evliyâ*, thk. Üsâme eş-Şerîf, Beyrut,
Şeriketü Dâru'l-Meşârîf, 2007.

İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Bey-
rut, Dâru'l-Fikr, 1991.

İbn Hibbân, Muhammed, *es-Sikât*, haz. Muhammed Abdulmuîd Hân başkan-
lığında heyet, Haydarâbâd, Dâiratü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1973.

İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ânîl-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed
es-Selâme, Riyad, Dâru Taybe, 2002.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1986.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir
Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Târîhu Beyti'l-Makdis*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Azb, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.y.

El-İsfahânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-İmiyye, 2010.

_____, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Kahire, Dâru's-Saâde, 1974.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin : Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabî*, Dımaşk, Matbaatü't-Terakkî, 1380/1961.

El-Kuşeyrî, Abdulkerîm, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, thk. Ma'rûf Zerîk-Alî Abdülhamîd Ebu'l-Hayr, Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1995.

_____, "*er-Risâle*" *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2014.

Muhammed, Suâd Mâhir, *Mesâcidü Mısr ve Evliyâühe's-Sâlihûn*, Kahire, el-Meclisü'l-E'lâ li'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 2010.

Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî, *Hülâsâtü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî Aşar*, Beyrut, Dâru's-Sadr, t.y.

En-Nevevî, Yahyâ b. Şeref Ubû Zekerıyyâ, *el-Minhâc fi Şerh-i Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Hayr, Kahire, 1996.

Öztürk, Mustafa, "Zülkarneyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.XXXXIV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Es-San'ânî, Abdurrezzâk, *El-Musannef fi'l-Hadîs*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, h.1403.

Eş-Şâfî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfî, *el-Müsned*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1400.

Et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.y.

_____, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târık b. Avdullâh b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kahire, Dâru'l-Harameyn, t.y.

_____, *ed-Duâ*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1413.

Et-Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma': İslam Tasavvufu*, haz. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996.

Türker, Ömer, "Nûh b. Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt XXXIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

El-Ukaylî, Ebû Ca'fer, *Ed-Duafâu'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emîn el-Kal'acî, Beyrut, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984.

Uludağ, Süleyman, "Ricâlü'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, cilt XXXV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

El-Yâfiî, Süleymân, *Ravzü'r-Reyâhîn fi Hakâyâ's-Sâlihîn*, thk. Muhammed İzzet, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.

Ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-Alâm Kâmusi Terâcimi'l-Eşhuri'r-Ricâl ve'n-Nisâi Mine'l-Arab*, Beyrut, Dâru'l-İlm, 1989.

